

Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie vzw

V V I A

Bezwaarschrift tegen mogelijke opheffing deel kolenwasserij van de steenkoolmijn van Beringen

In 1793 lanceert abbé Grégoire (1750-1831, grondlegger van de z.g. constitutionele kerk) de idee dat de overheid als taak heeft de geschiedenis van de Natie te bewaren, en dat het uitvegen van deze geschiedenis een terugkeer naar het barbarendom zou betekenen. In zijn discours uit 1794 stelt hij "*Inscrivons donc sur tous les monuments et gravons dans les coeurs cette sentence: 'Les barbares et les esclaves détestent les sciences et détruisent les monuments des arts, les hommes libres les aiment et les conservent'*"

Heritage is in danger.

It is threatened by ignorance, obsolescence, deterioration of every kind and neglect. Urban planning can be destructive when authorities yield too readily to economic pressures and to the demands of motor traffic. Misapplied contemporary technology and ill-considered restoration may be disastrous to old structures. Above all, land and property speculation feeds upon all errors and omissions and brings to nought the most carefully laid plans.

(...)

*Where necessary the maintenance and restoration of the architectural heritage and individual parts thereof should be encouraged by suitable forms of financial aid and incentives, including tax measures.*¹

Deze teksten kunnen vandaag, ook in dit dossier, nog steeds als actueel beschouwd worden.

¹ Uit: *European Charter of the Architectural Heritage*, goedgekeurd door het Committee of Ministers of the Council of Europe tijdens het Congress on the European Architectural Heritage, naar aanleiding van het Europees Jaar van het Bouwkundig Erfgoed, Amsterdam, 21-25.10.1975

.../...

1. Context

1.1. Voorgeschiedenis

In 1988, toen in heel Europa steenkoolmijnen gesloten werden, organiseerde de Raad van Europa in het Bergbaumuseum in Bochum een groot congres over het monumentale erfgoed van deze en het belang om de sporen van deze voor Europa zo belangrijke geschiedenis te behouden en te valoriseren ².

Bij de conclusies van het colloquium wordt niet alleen gewezen op het uitzonderlijke belang van de mijnbouw op de economische, sociale en culturele identiteit van een regio, maar ook op ecologische en andere problemen die met behoud van dit erfgoed kunnen gepaard gaan, maar '(...) *l'expérience démontre que ces difficultés peuvent être surmontées avec un résultat positif à long terme*', en worden een reeks aanbevelingen geformuleerd, w.o. de nood aan onderzoek en documentatie, uitwisseling van gegevens, en (...)'3. *La promotion et l'encouragement de la protection, de la conservation et de la reconversion;*

4. *Le reconnaissance à part entière de sa place dans le patrimoine européen lors de la mise en place des plans d'aide financière de source publique et privée, y compris des facilités fiscales;* (...)

Daarmee was het behoud van mijnnerfgoed op de Europese agenda geplaatst - en werden overheden én privé aangespoord om zich achter het behoud te scharen en de nodige financiële en andere middelen hiervoor ter beschikking te houden.

² *Les monuments techniques de la mine, patrimoine culturel. Rapport du Colloque de Bochum (République Fédérale d'Allemagne)*, Strasbourg, Conseil de l'Europe, 1989, Patrimoine architectural, Rapports et études n° 15, 115 blz)

.../...

1.2. De bescherming

Tijdens het colloquium in Bochum (1988 !) werd reeds op internationaal vlak aangekondigd dat de steenkoolmijn van Beringen in zijn totaliteit zou beschermd worden ³. Daarmee nam Vlaanderen een voortrekkersrol en een engagement op.

De keuze over de te beschermen gebouwen en sites werd gemaakt op basis van een grondige studie, die rekening hield met de kwaliteiten van de gebouwen, hun representativiteit binnen het productieproces van steenkool, en hun bewaringstoestand. Op basis daarvan werden deze in drie categorieën ingedeeld, A, B en C - waarbij de A-gebouwen onbetwistbaar als monument dienden beschouwd te worden. Over deze indeling werd lang en grondig met de NV Mijnen onderhandeld.

De steenkoolmijn van Beringen en de kolenwasserij werden bij ministerieel besluit van respectievelijk 22 december 1993 en 19 december 1994 wettelijk beschermd omwille van de industrieel-archeologische waarde *'als gebouwen en uitrustingen van een 20^e eeuwse steenkoolmijn van het Limburgse steenkoolbekken met technologische, economische, bedrijfsarchitectuurhistorische en sociale betekenis'*. Dit volgde op het unanieme advies op 7 oktober 1993 gegeven door de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, op voordracht van een dossier door het Bestuur Monumenten en Landschappen ⁴.

De mijnsite van Beringen werd als voorbeeldsite gekozen omwille van zijn representativiteit, ouderdom, graad van volledigheid van de gebouwen en installaties, architecturale en technologische waarde van verbouwingen, compactheid, overzichtelijkheid, de aanwezigheid van complementaire activiteiten en de aanwezigheid en ligging van de terrils. Het is de enige mijnzetel waarvan de kolenwasserij mee werd beschermd.

Alhoewel reeds op 7 oktober 1993 door de KCML een gunstig advies gegeven werd voor de bescherming van ook de kolenwasserij, gebeurde zulks pas een jaar later effectief. Er waren inderdaad ernstige bezwaren vanwege NV Mijnen geformuleerd tegen o.m. de bescherming van de gebouwen die op de B-lijst stonden - en dit op basis van een schatting van de totale kostprijs voor onderhoud en restauratie. Het dossier ⁵ van de betwiste gebouwen kwam ter sprake in de vergadering van de KCML van 21 april 1994. De vragen die gesteld werden waren toen: *"wat kost het: welke middelen zijn beschikbaar en welk patrimonium is het waardevolst indien men om financiële redenen een selectie zou moeten doorvoeren. Deze*

³ Tijdens dit colloquium werd de problematiek van het Limburgse mijnbekken voorgesteld door Bert Van Doorslaer, waarin we lezen (1988 !): *"En même temps, le Ministre a pris la décision de principe de protéger intégralement le site de Beringen dès qu'on y cessera la production, afin d'y établir un musée minier vivant"* (*Les monuments techniques...*, op. cit., p. 62)

⁴ dit dossier zelf is niet beschikbaar - en kan het derhalve niet afgewogen worden t.o.v. de motiveringen voor opheffing van de bescherming. Dit is een procedurefout. Ook het dossier en de motivering van het Bestuur M&L van 1993 zijn niet beschikbaar.

⁵ Dit dossier is niet beschikbaar en kon ook niet ingekeken worden. Wat volgt is gebaseerd op een uittreksel uit het voorlopig verslag van de zitting van 21 april 1994 van de eerste en tweede afdeling van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen

.../...

selectie - de lijsten A-B-C - zijn beschreven in het voorliggend dossier.(...)" Voor de voorgestelde schrappingen ging het "om gebouwen, waarvan de kosten voor betonrestauraties veel te hoog oplopen en om een aantal zaken die bepaalde projecten in de weg staan. De schrapping zal uiteindelijk leiden tot slopen van de gebouwen".

Volgens het ontwerpverslag stelt de KCML op dat ogenblik "Wat betreft lijst B is het niet onbelangrijk dat een aantal gebouwen op structureel vlak dringend beveiligd worden".

Na grondige beraadslaging besliste de KCML om haar advies van 7 oktober 1993 te handhaven.

De bescherming van de kolenwasserij en van de andere door NV Mijnen in Beringen betwiste gebouwen kwam er op 19 december 1994.

Hiermee nam de Vlaamse Overheid een voortrekkersrol op in Europese context, door als eerste een dergelijk uitgestrekt en representatief voorbeeld van de 20^e eeuwse 'deep mining' in zijn geheel als monument te erkennen. Deze volledigheid is ook vandaag nog een faam waardoor de mijn van Beringen zich in het buitenland kan onderscheiden - iets waarvan we ons (nog) te weinig bewust zijn en een argument dat we in de internationale context te weinig uitspelen. Daarenboven is de bescherming van de kolenwasserij binnen de volledige context van een historische steenkoolmijn in Europa een uitzondering.

1.3. Andere kolenwasserijen in Europa

Bij behoud van steenkoolerfgoed in de verschillende Europese landen lag steeds de nadruk op de winning van de steenkool (de schachtbokken en de ophaalgebouwen), de administratieve gebouwen en de weg die de mijnwerkers volgen op weg van en naar hun werk (kleedkamers, lampenzalen, baden en douches). De eigenlijke verwerking van de steenkool aan de bovengrond, het scheiden van steenkool en stenen, het ziften en sorteren, het produceren van briketten,... is binnen de behoudspolitiek sterk ondergewaardeerd. Thans groeit ook in andere landen het besef dat daarmee slechts een gedeeltelijk beeld opgehangen wordt van de steenkoolexploitatie en -productie.

Het aantal behouden kolenwasserijen in Europa is miniem, zeker voor wat de getuigen van de grootschalige en geïndustrialiseerde uitbatingen betreft die in de loop van de 20^e eeuw tot stand kwamen.

In **Duitsland** is de kolenwasserij van de Zeche Zollverein in Essen een symbool voor het Ruhrgebied. De mijn werd in 1986 stilgelegd en als monument beschermd op 20 juni 2000. In 2001 werd het mijnterrein van 100 ha uitgeroepen tot UNESCO Werelderfgoed ⁶.

Na grondige studie over alle aspecten van de kolenwasserij, werd het befaamde architectuurbureau OMA aangetrokken om het masterplan op te stellen. Die bestempelden de 'Kohlenwäsche' als *the site's most impressive building*, en Rem Koolhaas en Heinrich Böll vormden de 12000 m² ervan om tot *an industrial monument that combines modern use with historic context*. Ze is nu het centrale bezoekerscentrum van het Ruhrmuseum.

⁶ <https://whc.unesco.org/en/list/975>

.../...

In 2003-2007 werd door het gespecialiseerde Duitse architecten en ingenieursbureau Lehnert und Barbican uit Saarbrücken, in opdracht van Industriekultur Saar (IKS), een grondige studie gemaakt van het ensemble van de steenkoolmijn van Göttelborn, met inbegrip van de kolenwasserij aldaar. De gevolgde methodiek staat nog steeds als voorbeeld van aanpak bekend. Deze omvatte een volledige bestandsregistratie met digitalisering, schademap핑, fotodocumentatie, historisch onderzoek etc. Deze kolenwasserij is vandaag sterk vervallen. In overleg met de diensten monumentenzorg wordt gezocht naar een herinvulling van de mijnsite en de kolenwasserij ⁷

De andere kolenwasserijen in het Saarland werden na de stillegging van de steenkoolwinning gesloopt, o.m. deze in Heusweiler (waar enkel de schachtbok overblijft) ⁸ en recent ook deze van de Warndt steenkoolmijn in Großrosseln (gebouwd 1957-61).

Aldus blijven er in Duitsland slechts twee aan Beringen gelijkaardige gebouwen over.

Frankrijk

Van de Wendel-mijn in Petite-Roselle in het Franse Lotharingen werd na de sluiting in 1989 één van de schachtbokken verschroot. In 1998 werden de 12 belangrijkste gebouwen als monument beschermd - het is de grootste beschermde mijnsite van Frankrijk, thans beheerd als grootschalig mijnmuseum door het 'Syndicat Mixte du Musée de la Mine'. Daarbij behoort de kolenwasserij Wendel 1-2, waarvan de schaal en complexiteit ook met Beringen vergelijkbaar is. Ook de toestand daarvan was, na de sluiting in 1989, sterk achteruit gegaan. Naast deze kolenwasserij omvat het complex ook nog de kolenwasserij Wendel 3.

De 'lavoir n° 1-2' dateert in hoofdzaak van 1929, met een toevoeging uit 1961. Alle uitrusting is er verdwenen en het gebouw wordt nu gebruikt als tentoonstellingsruimte van het museum ⁹.

Lavoir n° 3 dateert van 1956, stond toen in Frankrijk bekend als één der modernste en technisch meest geëvolueerde, en kon tot 5000 ton steenkool per dag produceren (Beringen 7500 ton). In 1985 werd het 'Centre de Culture Scientifique, Technique et Industrielle du Bassin Houiller Lorrain' (CCSTI) opgericht, een samenwerking tussen particulieren, erfgoedverenigingen en vertegenwoordigers van de DRAC (Direction Régionale des Affaires Culturelles, een gedecentraliseerde dienst van de Franse overheid). Deze CCSTI kreeg in 1988 de site in beheer. Na een stapsgewijze ontwikkeling vanaf 1993 opende het museum in 2012 zijn deuren.

Voor de kolenwasserij 'Lavoir des Chavannes' in Montceau-les-Mines in Frankrijk (maar daar ontbreekt de steenkoolmijn) werd in 2003 een Europese architectuurwedstrijd ingericht, gewonnen door MVRDV. Sedertdien is er echter weinig vooruitgang in dit dossier te merken.

⁷ Zie: *Zwischen Campus und Solarpark Begründung zum Bebauungsplan G 508 in der Gemeinde Quierschied, Ortsteil Göttelborn* (werkdocument o.l.v. Daniel Steffes i.o.v. Gemeinde Quierschied, 11.09.2017, 19 blz.)

⁸ Zie : *Denkmäler des Steinkohlenbergbaus im Saarland. Standorte und Entwicklung* (Ministerium für Umwelt, Energie und Verkehr - Landesdenkmalamt, 2006 - herzien 2009, 60 blz)

⁹ Voor instandhouding werd in eerste instantie 6,5 M€ (excl. BTW) geïnvesteerd - om in deze kolenwasserij in 2000 de tentoonstelling 'L'aventure du travail' te openen.

.../...

In het uitgestrekte Noord-Franse mijngebied, dat erkend is als UNESCO werelderfgoed, bleef geen enkele kolenwasserij bewaard ¹⁰. Enkel de site van de Lavoir Rousseau in het midden van het Forêt de Raismes werd in de lijst opgenomen, maar de kolenwasserij zelf werd in 1991-92 gesloopt. Tot grote spijt van de Franse collegae blijkt ook de kolenwasserij van de Fosse Ledoux in Condé-sur-l'Escaut in 1990-1991 gesloopt - samen met de rest van de gebouwen met uitzondering van een schachtbok. De Fosse Ledoux, die vanaf 1905 in productie ging, was met zijn installaties sterk vergelijkbaar met wat nu nog in Beringen bewaard bleef.

België

In eigen land is er tenslotte de recentere betonnen 'trilage-lavoir' in Péronnes-Lez-Binche (1954, opgericht met gelden van het Marshall-plan). Daar investeerde het Waalse Gewest 13 miljoen euro voor herstel van gevels en bedakingen, zonder dat er een nieuwe bestemming voor het gebouw bekend is. In 2012 werd een totale kostprijs voor behoud geschat op 30 miljoen euro. Het gebouw staat ook alleen, zonder steenkoolmijn. Deze cijfers kunnen desgevallend vergeleken worden met de situatie in Beringen.

Een kleine kolenwasserij bleef bewaard in de steenkoolmijn van Blegny-Trembleur, één van de vier Waalse '*Sites miniers majeurs de Wallonie*' opgenomen in de UNESCO lijst van het Werelderfgoed.

In **andere Europese landen** werden - ook na navraag bij collega-organisaties - geen beschermde of behouden kolenwasserijen teruggevonden. Echter, de toestand van het mijnsterfgoed in het vroegere Oost-Europa is onduidelijk.

Terecht concludeerde het Agentschap Onroerend Erfgoed in een nota van 14 mei 2013 "*De kolenwasserij van Beringen maakt deel uit van een heel klein aantal soortgelijke gebouwen en is onder meer daarom van internationaal belang*" ¹¹

¹⁰ <http://www.inventaire.culture.gouv.fr/> , Base de données Architecture (Mérimée)

¹¹ Agentschap Onroerend Erfgoed in nota '*Beringen, voorstel nieuw masterplan door Be-Mine en aanvraag van opheffing van de bescherming van de kolenwasserijen*', gericht aan Geert Bourgeois, Vlaams minister van Bestuurszaken, Binnenlands Bestuur, Inburgering, Toerisme en Vlaamse Rand, 14 mei 2013, ref. 13-41529, p. 2/6

.../...

2. Consequente beleidsvisie ontbreekt

Bij het omgaan met erfgoed en bescherming daarvan is een consequent beleid nodig. Erfgoed moet immers op de best mogelijke wijze overgedragen (kunnen) worden naar volgende generaties. Wettelijke bescherming als monument moet daarvoor de garanties bieden, ook op lange tijd, in principe zelfs voor de eeuwigheid¹² - met andere woorden langer dan één generatie, 1994-2019.

Ook naar de erfgoed-geëngageerde burger verwacht op dit vlak een consequent beleid en beleidsvisie.

2.1. *Niet gekaderd in visie op behoud en ontsluiting van het Limburgse mijnerfgoed*

We bemerken noch uit de voorliggende documenten, noch uit de toelichtingen die door de Minister o.m. in het Vlaams Parlement gegeven werden, dat dit voorstel tot gedeeltelijke opheffing kadert in een algemene visie op behoud en ontsluiting van het Limburgse mijnpatrimonium, noch in een visie op behoud en ontsluiting van de steenkoolmijn van Beringen.

Daarbij komen in de loop van de jaren tal van tegenspraken naar voor, die het dossier op zijn minst bezwaren.

Alles lijkt er op dat bescherming en bestemming tijdens voorbije jaren steeds aangepast werden 'à la tête du client', terwijl ook deze constant schippert en van mening verandert en argumenten zoekt om de oorspronkelijk aangegane verplichtingen te omzeilen.

In zijn nota van 14 mei 2013 merkt het Agentschap Onroerend Erfgoed terecht op "*De invloed van deze gebouwen op het financieel plan is voor Be-Mine ook een reden om de opheffing van de bescherming aan te vragen.*

*Het agentschap Onroerend Erfgoed heeft begrip voor de moeilijkheidsgraad van dit herbestemmingsproject in deze tijdsgeest en context. In de praktijk ziet het agentschap echter dat de projectontwikkelaar het tempo dat werd vastgelegd in de protocolovereenkomst niet aankan. Het gaat dan niet enkel over de uitvoering van de restauratiewerken zelf, maar het betreft ook het zoeken naar gepaste herbestemmingen en partners, zelfs voor gemakkelijk herbestembare gebouwen zoals het gebouw van de centrale burelen...*¹³

Met andere woorden, het levert - ook vandaag nog - de bittere bijsmaak dat erfgoed moet sneuvelen omdat een projectontwikkelaar de aangegane verbintenissen niet kan nakomen.

2.2. *De nood aan een consequent beleid*

Op 22 juli 2013 schreef Minister Bourgeois aan de Werkgroep Monumentenzorg Beringen, met ref. K36-U-13-1579 :

"Ik dank U voor Uw brief over de kolenwasserij van Beringen en uw bezorgdheid voor ons erfgoed. Ik ben overtuigd van de erfgoedwaarde van de mijnsite en de daarvan deel uitmakende kolenwasserij in Beringen. In 1994 werd deze mijnsite immers als enige in

¹² 'The goal of heritage conservation is to preserve for all eternity the objects thought of as the world's patrimony' (Barbara APPELBAUM: *Conservation Treatment Methodology*. Oxford, Butterworth-Heinemann, 2007)

¹³ '*Beringen, voorstel nieuw masterplan door Be-Mine ...op.cit., p.5*

.../...

de mijnstreek in Limburg in zijn totaliteit beschermd. De bescherming kwam er net omdat het mijnerfgoed deel uitmaakt van de identiteit van Limburg en zijn mijnverleden. Na een doordachte overweging van alle elementen in dit bijzonder complexe dossier heb ik beslist niet in te gaan op de vraag tot declassering van de kolenwasserijen. Hiermee blijven de grote lijnen van het masterplan, waarbij de kolenwasserij grotendeels ingericht wordt als mijnmuseum, gehandhaafd”

Echter in zijn antwoord op de gestelde vragen in de Commissie van het Vlaams Parlement ¹⁴, op 12 februari j.l. verklaarde hij

“Toen de Vlaamse Regering op 29 mei 2009 de protocolovereenkomst voor de meerjarenplanning van de herstructurering en de restauratie van de vroegere mijnsite van Beringen ondertekende, ging ze al uit van de afbraak van kolenwasserij 1. Dat was al in 2009. Mijn beslissing om de bescherming van kolenwasserij 1 op te heffen, heeft dan ook net blijk van continuïteit. Er is geen sprake van een plotse wending in mijn houding ten aanzien van kolenwasserij 1.

[...]

“Ik wil in dit kader ook nog verwijzen naar het uitvoeringsplan van het Strategisch Actieplan voor Limburg in het Kwadraat (SALK) uit 2013, waarin de sloop van kolenwasserij 1 ook al opgenomen was.”

2009 is vier jaar voor de brief die aan de Werkgroep Monumentenzorg Beringen verzonden werd. Wanneer Minister Bourgeois in 2013 verklaart de bescherming niet te zullen opheffen, dan houdt dit impliciet in dat er geen slopingsvergunning kan en zal verleend worden. Er blijkt derhalve een grote discrepantie tussen zijn schrijven en verklaring in de Commissie. Of hoe moeten we het verschil tussen brief en de verklaring in de Commissie interpreteren? Bij de verschillende erfgoedverenigingen roept dit stevige vragen op, en het tast hun geloof aan in het ministerieel erfgoedbeleid.

2.4. Akkoorden zonder inspraak vanuit erfgoed

In 2009 werd een protocol afgesloten waarbij vastgelegd werd dat kolenwasserij 1 zou mogen gesloopt worden. Dit protocol kan niet als bindend beschouwd worden, gezien de kolenwasserij in haar totaliteit in 1994 wettelijk beschermd werd, en de decretaal voorgeschreven procedures tot opheffing van een bescherming toen niet gevolgd werden.

2.5. Vertrouwen van erfgoedzorgers in het erfgoedbeleid raakt zoek.

Doorheen heel het proces en de controverses rond de kolenwasserij van Beringen, waarbij betwiste en betwistbare procedures gevolgd worden en de indruk ontstaat van afspraken die binnenskamers achter gesloten deuren gemaakt worden - en waar achteraf een verklaring voor moet gevonden worden, stellen ernstige erfgoedzorgers zich stevige vragen over het huidige erfgoedbeleid. Dit heeft zijn gevolgen. De aanpak van de Vlaamse Overheid en politici inzake behoud en herbesteding van (industriële - maar ook ander) erfgoed wordt in vraag gesteld. Het vereiste vertrouwen raakt zoek.

¹⁴ Commissievergadering van de Commissie voor Buitenlands Beleid, Europese Aangelegenheden, Internationale Samenwerking, Toerisme en Onroerend Erfgoed, dinsdag 12 februari 2019

.../...

En, ongeacht de afloop van dit dossier, zal het op termijn ernstige consequenties in zich dragen.

.../...

3. Motiveringen

3.1. Advies Vlaamse Commissie voor Onroerend Erfgoed

We moeten hier niet het advies herhalen dat de Vlaamse Commissie voor Onroerend Erfgoed in vergadering van 20 september 2018 formuleerde. Dit is een sterk gemotiveerd negatief advies - dat echter in het huidige voorstel tot opheffing van de bescherming van kolenwasserijen 1 en 3 o.i. onvoldoende en slechts oppervlakkig weerlegd wordt. Opmerkelijk is dat de minister bij zijn verklaringen in de Commissie van het Vlaams Parlement niet naar dit advies verwijst.

3.2. Volgens het Decreet Onroerend Erfgoed

Volgens de bepalingen van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 kan de Vlaamse Regering kan een besluit tot definitieve bescherming slechts in de volgende gevallen geheel of gedeeltelijk wijzigen of opheffen :

- 1° de erfgoedwaarden van het beschermde goed zijn onherstelbaar aangetast of verloren gegaan;*
- 2° een verplaatsing van het beschermde goed is noodzakelijk voor het behoud van de erfgoedwaarden ervan of is vereist omwille van het algemeen belang;*
- 3° de gehele of gedeeltelijke wijziging of opheffing is vereist omwille van het algemeen belang;*
- 4° het goed beheer vereist de toevoeging van gegevens zoals vermeld in artikel 6.1.14, 7° tot en met 9°.*

Op deze punten wordt verder ingegaan

.../...

4. Opheffing van de bescherming omwille van verlies van erfgoedwaarde

In het voorstel tot opheffing van de bescherming wordt gesteld dat de erfgoedwaarden van de kolenwasserij 1 onherstelbaar zouden aangetast zijn door het onophoudelijk aanpassen en uitbreiden en dat geen structureel samenhangende of oorspronkelijke uitrusting meer aanwezig is. Voor de zifterij 2 wordt gewezen op de onvolledigheid van de opstelling van machines waardoor deze geen meerwaarde meer zouden hebben in de afleesbaarheid van het vroegere productieproces.

Deze stellingen worden echter nergens in concreto aangetoond of bewezen.

4.1.

Op 16 oktober schorstte de Raad voor Vergunningsbetwistingen de sloopgunning voor delen van de kolenwasserij. De gevoerde motivatie is daarbij een belangrijk element, o.m. *"Het is evident dat de erfgoed- en ensemblewaarde van het kolenwasserijcomplex op zich onherroepelijk, en al dan niet wezenlijk, zal worden aangetast door de sloop van een aanzienlijk onderdeel ervan. Dit laatste klemmt in het bijzonder aangezien de bestreden beslissing enkel voorziet in de sloop van de kwetsieuze kolenwasserij 1 zonder dat er duidelijkheid bestaat omtrent de invulling die aan de vrijgekomen ruimte zal worden gegeven en bijgevolg wat de finale impact zal zijn op het - gegeven de bescherming ervan - waardevol geachte kolenwasserijcomplex"*.

Hiermee wordt expliciet de nog aanwezige erfgoedwaarde van kolenwasserij 1 en 3 erkend, en wordt ook gesteld dat slooping van deze de integriteit van de site zou aantasten.

4.2.

In het voorstel tot opheffing van de bescherming wordt verwezen naar een studie van het architectenbureau Lambert-Van Copenolle, en ook in de Commissievergadering van 12 februari 2019 verklaarde Minister Bourgeois.

Het architectenbureau Lambert-Vancopenolle heeft van in het begin gesteld dat kolenwasserij 1 een structureel onsamenhangend en overbelast geheel vormt dat best kan worden gesloopt en kan worden vervangen door een nieuwbouw met een vergelijkbaar gabarit.

Alhoewel deze studie dus één van de uitgangspunten vormt om aan te tonen dat kolenwasserij 1 onvoldoende erfgoedkwaliteiten zou bezitten, is deze studie niet publiek beschikbaar en kan de argumentatie dus niet gecontroleerd worden.

Opmerkelijk daarbij is dat hetzelfde architectenbureau eind december 2003/begin 2004 zijn bevindingen bezorgde aan LRM. In de architectuurnota, die op grondig onderzoek gebaseerd was, schrijft het architectenbureau over de kolenwasserij:

*"het zijn de enige gebouwen met een echt industriële architectuur op het terrein. Denk ze weg en wat houdt men over ? Een soort grote abdij met twee schachtbokken ...
- het zijn de enige gebouwen die deel uitmaakten van het eigenlijke productieproces op de mijn. De andere gebouwen functioneerden eerder in de periferie (sociale,*

.../...

administratieve of logistieke functie). Vanuit technisch industrieel-archeologisch standpunt is de kolenwasserij dus het belangrijkste deel van de site" ¹⁵

In 2003 maakte het architectenbureau Lambert-VanCuppenolle deel uit van een onafhankelijke interdisciplinaire studiegroep die belast was met onderzoek en waardering van de steenkoolmijn van Beringen, en naar de mogelijkheden van herbestemming. Begin 2004 werd hetzelfde architectenbureau echter in dienst genomen door en vanaf dan werkten ze in opdracht van LRM / nv Mijnen. Bij het verder onderzoek en verdere nota's werden de erfgoeddeskundige groepen, Kleio Heritage Consultants en het gerenommeerde Canadees-Britse bureau Lord Cultural Resources echter niet meer betrokken. Op minder dan een jaar tijd en na geëngageerd te zijn door de ontwikkelaars van de mijnsite, veranderden de architecten niet alleen van positie maar ook totaal van mening.

4.3.

Er wordt niet alleen de vraag gesteld tot opheffing van de wettelijke bescherming van kolenwasserij 1, maar ook van kolenwasserij 3. Voor deze laatste wordt in het dossier vermeld dat - op basis van het niet publiek gemaakte toestandsrapport van 22 oktober 2014 :

“Kolenwasserij 3 werd opgetrokken in 1951 en 1959, en is daarmee het recentste deel van de kolenwasserij. Het gebouw heeft zijn oorspronkelijke structuur vrijwel ongewijzigd kunnen behouden (...) De oorspronkelijke uitrusting is integraal bewaard” ¹⁶

In vergelijking met de weinige andere in Europa bewaarde kolenwasserijen (zie hoger onder 1.3.) is dit precies een argument dat de bijzonder erfgoedwaarde onderbouwt, zodat opheffing van de bescherming voor dit deel geenszins kan gemotiveerd worden

4.4.

In de loop van zijn geschiedenis zal elk industrieel pand tal van aanpassingen ondergaan - net zoals andere gebouwen en sites trouwens. Die maken onderdeel uit van het erfgoedverhaal. De evolutie van een industrieel pand getuigt van de technologische evolutie, productieomstandigheden, eisen inzake productievolumes, input en output. Als enig echt industrieel gebouw op het mijnsterrein waar de productie van de steenkool voor de verschillende afnemers zich afspeelde, is het ook het enige gebouw dat de evolutie in schaal van de steenkoolmijn illustreert - én de uiteindelijke schaal van productie op het hoogtepunt van deze. Na en op de eerste kolenwasserij (kolenwasserij 1) groeiden de noodzakelijke aanpassingen en aanvullingen. Het is op deze plek dat men de ontwikkeling van het steenkoolbedrijf kan interpreteren en ervaren.

Het herleiden van het volume van de kolenwasserij tot de helft of minder zou aan dit verhaal sterk afbreuk doen.

Met andere woorden, het volume en de verschillende bouwfases zijn een wezenlijk onderdeel van de identiteit van het kolenwasserijcomplex en in uitbreiding van de volledige mijnsite.

¹⁵ op. cit, p. 8

¹⁶ Dossiernummer 4.001/71004/102.1, pagina 13, punt 6

.../...

4.5.

Voor kolenwasserij 1 wordt bv in het Ministerieel Besluit vermeld dat deze *‘niet essentieel is voor de materialisatie van de erfgoedwaarde; dat erdoor het onophoudelijk aanpassen tussen 1923 en 1982 in de kolenwasserij geen structureel samenhangende of oorspronkelijke uitrusting meer aanwezig is’*¹⁷

De afwezigheid of onvolledigheid van installaties kan niet als argument gebruikt worden (zie verder onder 4.5.). Daarentegen wordt er in bovenstaande bewering duidelijk aangegeven dat kolenwasserij 1 staat voor een bouwkundig-architecturale evolutie vanaf de eerste aanzet tiot het bouwen van een kolenwasserij in 1923 tot en met de laatste aanpassingen. Deze evolutie kan beschouwd worden als en is een belangrijke erfgoedwaarde. Bij een gezonde erfgoedbenadering zou men er immers van moeten uitgaan hoe deze boeiende evolutie kan geïnterpreteerd en geëxpliciteerd worden - als een staalkaart van bouwtechnieken.

4.6.

Het ontbreken of slechts onvolledig aanwezig zijn van productieuitrusting is geen argument om een bescherming (gedeeltelijk) op te heffen. Indien men deze regel zou volgen, dan zou zulks betekenen dat de bescherming van het merendeel van de industrieel archeologische sites in Vlaanderen zou moeten opgeheven worden. Het bestaan van ‘tijdscontainers’ (zoals de kartonfabriek Winderickx in Alsemberg, of de brouwerij De Snoek in Alveringem) is een uitzondering. Toen in augustus 1975 de jeneverstokerij Stellingwerff-Theunissen in Hasselt, nu het Jenevermuseum, als eerste industrieel-archeologische site in België als monument beschermd werd, betrof het een leeg gebouw in verval. Er waren geen installaties meer aanwezig en de thans in het museum opgestelde werden gerecupereerd uit een jeneverstokerij in Malmedy.

Trouwens ook andere vormen van erfgoed zouden op basis van dit argument sterk in aantal kunnen herleid worden. De meeste beschermde bunkers, of de fortten van de fortengordel rond Antwerpen, bezaten op het ogenblik van hun bescherming en vandaag ook niet van hun uitrusting - daar waar zij getoond worden (bv in het domein Raversyde) betreft het reconstructies of geschut dat van elders overgebracht werd.

Ook in de kolenwasserij van het Zollverein en in deze van Wendel 1-2 zijn niet alle installaties meer aanwezig. Toch zijn beide bewaard en op een gedegen en attractieve wijze herbested. In de kolenwasserij Wendel 1-2 werden ze verwijderd, en toch is en bleef deze door de Franse overheid wettelijk beschermd. In vergelijking met buitenlandse voorbeelden en de globale erfgoedpraktijk is dit argument dus niet toepasbaar.

¹⁷ *Ministerieel besluit tot voorlopige opheffing van het ministerieel besluit van 19 december 1994 houdende de bescherming van de indickers en toebehoren en de kolenwasserij en -zeverij inclusief toebehoren van de mijnsite van Beringen*, 20.12.2018, p. 2

.../...

5. Opheffing van de bescherming omwille van algemeen belang

Een bescherming kan eventueel ook volgens par. 3° opgeheven worden omwille van een algemeen belang.

Indien dit argument voor de kolenwasserij zou aangehaald worden, dan is het in elk geval zeer betwistbaar.

5.1. Algemeen belang

Het doel van iedere overheidsactie moet steeds zijn, het behartigen van het algemeen belang. Dit laatste wordt echter in geen enkele wet gedefinieerd. We kunnen achter stellen dat het algemeen (of ‘publiek’) belang staat tegenover het ‘bijzonder’ (of ‘privaat’) belang¹⁸. De wijze waarop in de vraag tot opheffing van de bescherming met het begrip ‘algemeen belang’ omgesprongen wordt, stemt geenszins overeen met de rechtskundige invulling die hier aan in de loop der jaren gegeven werd.

Een belangrijk element daarbij is dat de genomen beslissing een hoger maatschappelijk, cultureel, of ander belang van de gemeenschap en zijn burgers moet dienen. Met andere woorden dat in dit geval nieuwe invulling a) bepaald en gedefinieerd moet zijn en b) minstens belangrijker moet zijn dan de bestaande volumina en hun erfgoedwaarden.

5.2. Er wordt geen visie op herbestemming van de vrijgekomen ruimte aangehaald

Echter, een nieuwe invulling werd niet bepaald, in verschillende documenten wordt steevast vermeld dat er naar gezocht wordt, zoals de vage uitleg ‘voor de zone die vrijkomt na de geprojecteerde sloop van kolenwasserij en kolenwasserij 3 wordt door be-MINE een invulling gezocht die inhoudelijk aansluit op de reeds aanwezige toeristische en recreatieve componenten. Het project moet ook de beeldkwaliteit van de kolenwasserij versterken’¹⁹

We konden slechts één alternatieve invulling terugvinden. Op door BE-Mine verspreide afbeeldingen staat op de plaats van de bedreigde delen van de kolenwasserij een parking ingetekend. Kan men dit als een ‘hoger algemeen belang’ beschouwen dan een wettelijk beschermd pand van internationale allure ???

5.3. Kostprijs is geen ‘algemeen belang’

Uit tal van internationale charters en conventies blijkt duidelijk dat een hoge kostprijs niet als argument kan/mag aangehaald worden voor het opgeven van erfgoed. Het is duidelijk dat de maatschappelijke meerwaarden - en vaak op termijn ook de economische meerwaarden - in de meeste gevallen de kosten overtreffen.

¹⁸ Zie hierover o.m. Mr. Daniël DECLERCK: *Een peiling naar het begrip "algemeen belang" in het Bestuursrecht*, in *Rechtskundig Weekblad*, 31e jg, nr 11, 12 nov 1967
Bij het "algemeen belang" staat "algemeen" (of publiek) tegenover "bijzonder" (of privaat); Het algemeen of publiek belang is dus de verwachting tot bevrediging van een publieke behoefte., passend volgens de eisen van de algemene nuttigheid. We onderscheiden dus: een publieke behoefte of nog, een maatschappelijke onvoldaanheid, een publiek tekort ; een publieke bevrediging: een activiteit die aan deze maatschappelijke behoefte voldoet (...)

¹⁹ Dossiernummer 4.001/71004/102.1, pagina 7

.../...

Het algemeen belang wordt vooral vanuit de kostprijs voor behoud en herbestemming gemotiveerd - en verbergt het falen van de projectontwikkelaar bij het aangegane engagement (zie hiervoor ook hoget bij punt 2.1.).

Opmerkelijk is dat deze kosten slechts vanuit één standpunt bekeken en voorgesteld worden>. Er worden echter geen concrete kostprijsberekeningen noch alternatieven gepresenteerd, er is geen onafhankelijke weging of doorlichting van de voorgelegde cijfers.

Het aanhalen van een hoge kostprijs als argument tot opheffing van een monumentenstatuts is o.i. in tegenstrijd met art. 6 van de Conventie van Granada ²⁰, die stelt

Each Party undertakes:

- 1. to provide financial support by the public authorities for maintaining and restoring the architectural heritage on its territory, in accordance with the national, regional and local competence and within the limitations of the budgets available;*
- 2. to resort, if necessary, to fiscal measures to facilitate the conservation of this heritage;*
- 3. to encourage private initiatives for maintaining and restoring the architectural heritage.*

5.4. 'Algemeen belang' tegenover particulier belang van een commerciële vennootschap

De herwaardering van de mijnsite van Beringen werd via een PPS formule toevertrouwd aan een particuliere vennootschap, BE-Mine NV, waarvan de statuten gepubliceerd werden in het Belgisch Staatsblad van 29 december 2009. In deze structuur hebben private bouwgroepen een belang van 50%, de overheid via LRM 50%.

Wanneer men het algemeen belang zou verdedigen vanuit financieel standpunt, dan is zulks niet aanvaardbaar - gezien daarmee slechts de balans ²¹ van een private naamloze vennootschap in een PPS-constructie zou bevoordeligd worden, zij het een vennootschap waarin de overheid participeert.

5.5. Algemeen belang tegenover financieel belang van de overheid

Bij behoud van erfgoed mag de overheid in principe niet discrimineren op basis van kosten en subsidievereisten. In het verleden werd daarenboven er steeds van uit gegaan dat behoud en herwaardering van erfgoed precies van algemeen belang is. Het doel van een bescherming is precies de vrijwaring van het erfgoed, ter verwezenlijking van het algemeen belang.

²⁰ *Convention for the Protection of the Architectural Heritage of Europe*, van de Raad van Europa, goedgekeurd in Granada, 3.10.1985, door België ondertekend op 21/10/1985, geratificeerd 17/09/1992 en in voege getreden per 01/01/1993

Volgens art. 4.2. dient elke overheid ook *'prevent the disfigurement, dilapidation or demolition of protected properties'* en *'substantial alterations which impair the character of the buildings or the site'* tegen te gaan.

²¹ Op de laatst neergelegde balans van BE-Mine (over 2017) bemerken we bij de resultaatverwerking een over te dragen winst van 3.370.639,95 euro, iets minder dan in 2016 (3.582.420,34 euro). BE-Mine bezit 99% van de nv Houtpark, in de balans in rekening-courant aan deze geboekt voor 2.205.000,- euro.

Onder de overige vorderingen vinden we een schuldvordering aan NV Mijnen (behorend tot de LRM Groep, en door de Vlaamse overheid gecontroleerd) voor 2.899.999,- euro, waarvan de inning afhankelijk is van de mate van uitvoering en de daaraan gekoppelde kostprijs van de geplande restauratiewerken aan de kolenwasserijen. De boekwaarde 'onroerende goederen bestemd voor verkoop' bedraagt per 31/12/2017 16.772.923,35 euro.

.../...

Op de website van de Vlaamse Overheid wordt duidelijk gesteld : *“Beschermd erfgoed is van algemeen belang vanwege zijn erfgoedwaarde en moet daarom bewaard blijven”* ²²

De subsidiëring van beschermde monumenten, ongeacht hun kostprijs, draagt derhalve bij tot het algemeen belang.

In dit geval kan daarenboven nog specifiek opgemerkt worden dat LRM voor 50% eigenaar is van BE-mine, en de Vlaamse overheid 100% eigenaar van LRM. Subsidies voor het mijnerfgoed in Beringen kunnen o.i. derhalve als een vestzak-broekzak-operatie beschouwd worden - minstens voor 50%. Overigens participeert LRM in een commercieel project met commerciële partners, waarbij op basis van de (gesubsidieerde) ontwikkelingen verwacht wordt dat deze een meerwaarde (winst) zullen realiseren. In welke mate kan en zal/kan die - deels op subsidies gebaseerde - meerwaarde terug in het project geïnvesteerd worden, in casu in behoud van de kolenwasserij.

5.6. Algemeen belang en kostprijzen

Zelfs indien men een kost- en investeringsprijs als ‘algemeen belang’ zou beschouwen, dan dient aangetoond dat de hoge kostprijs in vergelijking met voorgestelde en berekende alternatieven het algemeen belang schaadt.

In het dossier worden echter geen vergelijkende cijfers vermeld, noch voor alternatieve aanpak, noch alternatieven berekend op basis van de kostprijs van de sloping, de nodige stabiliteitswerken en het voorzien in een alternatief volume.

In 2018, bij de aanvraag tot slopingsvergunning voor kolenwasserij 1, stelde het Agentschap Onroerend Erfgoed als voorwaarden het behoud van de sporenbundels onder kolenwasserij 1, de uitvoeringsmodaliteiten mogen geen invloed hebben en/of schade teweegbrengen aan de stabiliteit, het uitzicht en de inplanting van de omliggende beschermde gebouwen en installaties; de stabiliteitswerken aan de kolenbunkers, kolenwasserij 2 en 3 en de losvloer dienen voorafgaandelijk aan de afbraakwerken te worden uitgevoerd; de nieuw gecreëerde gevels aan kolenwasserij 2, losvloer en kolenwasserij 3 dienen te worden afgewerkt ²³.

De hieraan verbonden kosten worden nergens becijferd en vergeleken met de kosten van instandhouding van kolenwasserij 1.

5.7. Het begrip algemeen belang dient restrictief geïnterpreteerd te worden

Het Agentschap Onroerend Erfgoed benadert de optie tot opheffing van de bescherming in het kader van het algemeen belang restrictief, en opheffing van bescherming kan pas overwogen worden *‘wanneer de context wijzigt en daardoor ook het algemeen belang van het erfgoed verandert. Pas als er geen andere mogelijkheid is, wordt ervoor gekozen om de bescherming van het onroerend erfgoed te wijzigen of volledig op te heffen. In zo’n geval worden verschillende ruimtelijke argumenten tegen elkaar afgewogen. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren*

²² <https://www.vlaanderen.be/nl/cultuur-sport-en-vrije-tijd/erfgoed/beschermd-erfgoed>, geconsulteerd 28.02.2019

²³ Brief van 20.09.2018, ref 4.002/71004/12120 van het Agentschap Onroerend Erfgoed aan het College van Burgemeester en Schepenen van Beringen

.../...

wanneer de aanleg van een nieuwe spoorweg enkel mogelijk is als het tracé een beschermd cultuur-historisch landschap doorsnijdt.’²⁴

5.8. Een fundamentele vraag

De aangehaalde motivatie waarbij om een zagezegd algemeen belang een belangrijk stuk erfgoed opgeofferd dient te worden, stelt een fundamentele vraag, nl. *Moet erfgoed zich aanpassen aan de herbestemming, of moet de herbestemming zich aanpassen aan het erfgoed.* In alle teksten over herbestemming van en het aanpassen van erfgoed aan nieuwe functies dient volgens internationale principes de draagkracht en de integriteit van het erfgoed gerespecteerd te worden. Dit is hier niet het geval. Erfgoed wordt ondergeschikt gemaakt aan commerciële en pecuniaire belangen van een ontwikkelaar.

De eerbiedwaardige, indertijd nog door William Morris opgerichte *Society for the Protection of Ancient Buildings* heeft daarvoor in 2000 een voorzet gegeven, door publicatie van haar ‘Principles for re-use’, gezonde principes die vandaag in één of andere vorm in de meeste traktaten over herbestemming teruggevonden worden. De eerste daarvan luidde : *‘Identify solutions that work “with” the building, not “against” it’*²⁵

²⁴ **Onroerend Erfgoed, een toelichting** (Brussel, Agentschap Onroerend Erfgoed, sept. 2014, p. 39)

²⁵ Manifest **‘Principles for re-use’** (London, SPAB, 2000, 1 blz) . Cf eveneens *‘Creative reuse and adaptation can contribute positively to a building’s history. Equally, inappropriate re-use can significantly detract from a building or structure’s special interest. For this reason any reuse or adaptation to a building must be well justified and informed. The SPAB believes that, where some change of use to an historic structure is considered essential, it is necessary to look carefully at how this might affect all aspects of the building’s character, fabric and setting’* - <https://www.spab.org.uk>

.../...

6. Opheffing van bescherming omwille van de vervallen toestand

6.1. Er wordt aangehaald dat kolenwasserij 1 en 3 in dermate slechte staat zouden zijn, dat behoud niet meer haalbaar is.

Dit is echter niet voorzien, noch in de letter noch in de geest van het Decreet Onroerend Erfgoed, en kan derhalve niet aangehaald worden als motivering.

6.2. Onderhouds- en instandhoudingsplicht niet nageleefd

Artikel 6.4.1. van het Decreet Onroerend Erfgoed stelt “*De zakelijkrechthouders en gebruikers van een beschermd goed behouden het in goede staat door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken*”.

6.2.1. Begin 1994 maakte een studente architectuur van het hoger architectuursinstituut St.-Lucas in Gent een kleine beschrijving van de kolenwasserij van Beringen, in het kader van een onderzoeksproject ‘industriële archeologie’ dat toen aan dat instituut liep. Bij het dossier zijn ook een aantal foto’s gevoegd, waaruit blijkt dat aan de buitenzijde de meeste ramen nog intact waren. Een technische beschrijving van de bouwstructuur werd echter niet opgemaakt.

6.2.2. In december 2003 stelde het architectenbureau Lambert-Van Coppenolle in een onafhankelijke studie ²⁶

Al bij al valt de huidige toestand van de gebouwen mee :

- geen belangrijke zettingen of scheuren ;
- betonrot is vastgesteld en lokaal ernstig maar zeker niet algemeen ;
- staalstructuur : de hoofdstructuur van kolommen en balken verkeert in uitstekende staat (oppervlakkige roest). Enkel de secundaire structuren zijn plaatselijk (trappen, passerellen, gevelprofielen, ...) of algemeen (buiten-schrijnwerk) sterk verweerd ;
- metselwerk : plaatselijk sterk verweerd of zelfs bouwvallig (vooral de bovendaakse delen), maar weinig problematisch omdat het niet dragend is ;
- daken : zowel daklichten als dakhuid zijn volledig aan vervanging toe.

Hoewel dit tot op heden geen noemenswaardige schade veroorzaakt heeft aan de onderliggende constructies, is een ingrijpen op korte termijn noodzakelijk voor behoud van het geheel.

In de ramingen voor de herbestemming is rekening gehouden met een voorafgaande algemene restauratie of vervanging van deze bouwonderdelen.

Het ware eveneens wenselijk om op korte termijn het gebouw volledig af te sluiten.

Momenteel kan op verschillende plaatsen het gebouw ongehinderd betreden worden. Er zijn duidelijke sporen van vandalisme. Hoewel deze de stabiliteit van het geheel niet in het gedrang brengen, zullen ze wel de kosten voor ontruiming en restauratie opdrijven.

²⁶ *Mijnerfgoed Beringen. Bouwkundige ontwikkeling en herbestemming van de Mijnegebouwen* (rapport gedateerd 03/12/2003). Nadien werd dit architectuurbureau geëngageerd door BE-Mine, en zouden zij begin 2004, naar verluid en volgens de uitlatingen van Minister Bourgeois, een andere klok geluid hebben.

.../...

Bovendien bestaat het gevaar dat historisch belangrijke installaties geheel of gedeeltelijk beschadigd worden.”

6.2.3. In het Ministerieel Besluit ²⁷ wordt gesteld dat ‘*De kolenwasserijen louter consolideren en verval voorkomen, is een onmogelijke zaak. De gebouwen zijn momenteel niet wind- en waterdicht (...)*’. Dit was echter een taak van de eigenaar c.q. houder van zakelijke rechten, op basis van art. 6.4.1. van het Decreet Onroerend Erfgoed. Ondanks het feit dat reeds in 2003 door het architectenbureau Lambert-Van Coppenolle aangegeven werd dat zulks diende te gebeuren, werd dit sedert de bescherming in 1994 en ook na 2003 schromelijk verwaarloosd. Een overtreding van dit artikel kan vandaag geen argument noch alibi vormen om een bescherming op te heffen

6.2.4. Uitgaande van bovenstaande stellingen en bevinding kan men slechts besluiten dat in de voorbije 15 jaar de toestand verergerde. De vervallen toestand is derhalve een rechtstreeks gevolg van het niet naleven van de onderhouds- en instandhoudingsverplichting. Uit de periode sedert de bescherming, dus sedert 1994, werd geen enkele aanduiding gevonden van onderhouds- of instandhoudingswerken uitgevoerd aan of aangevraagd voor de kolenwasserijen 1 en 3. Uit geen enkel document noch verklaring blijkt dat voor kolenwasserijen 1 en 3 de reeds in 2003 geadviseerde instandhoudingswerken uitgevoerd werden. De eigenaar bleef dus duidelijk in gebreke. Opmerkelijk is nochtans dat zulks door het Agentschap Onroerend Erfgoed, noch door het vroegere Agentschap Inspectie Ruimtelijke Ordening, Woonbeleid en Onroerend Erfgoed, vastgesteld of geverbaliseerd werd.

²⁷ *Ministerieel besluit...*, op.cit., p5

.../...

7. Betwistbare regularisaties

7.1. Onterechte slopingen uitgevoerd

7.1.1. In het inhoudelijk dossier van de opheffing van de bescherming van kolenwasserijen 1 en 3 lezen we op p. 10 “ *in het kader van de sanerings- en sloopwerken tussen 1993 en 2001 werden door NV Mijnen enkele sanerings- en sloopwerken uitgevoerd*” Er worden een reeks gebouwen opgesomd die in de bescherming begrepen zijn.

Voor enkele daarvan werden slopingsvergunningen afgeleverd door de stad Beringen, echter zonder dat de bescherming opgeheven was. Dit is een overtreding van de bepalingen van het Decreet Onroerend Erfgoed, gezien Artikel 6.4.7. duidelijk bepaalt “*De sloop van een beschermd monument is verboden*”.

7.1.2. Voor de sloop in 2000-2001 van het EKOL gebouw stelt het inhoudelijk dossier zelfs dat er voor deze sloop geen vergunningen teruggevonden werden, maar dat uit een brief van 10 oktober 2000 van het Agentschap Onroerend Erfgoed aan OVAM “*dat er reeds vroeger tussen het Agentschap en NV Mijnen was afgesproken dat het EKOL-gebouw mocht afgebroken worden om het afgraven van met minerale olie verontreinigde bodem te vergemakkelijken*”. Deze toezegging werd gedaan zonder opheffing van de bescherming. Ook deze sloping is in overtreding met art. 6.4.7. van het Decreet Onroerend Erfgoed

7.1.3. Sedert de afsluiting van de PPS-overeenkomst, de oprichting van de vennootschap Be-Mine en het protocol van 2009 werden er door het Agentschap Onroerend Erfgoed verschillende toelatingen gegeven om in de bescherming begrepen gebouwen te slopen - andermaal zonder dat de bescherming opgeheven, noch de vereiste procedure daartoe gevoerd was.

Dit is in tegenstrijd met letter en geest van art. 6.4.7. van het Decreet Onroerend Erfgoed

In de aanvraag wordt nu gesteld dat “*Omdat de gebouwen niet meer bestaan kan op basis van het Onroerenderfgoeddecreet van 12 juli 2013 worden geargumenteed dat de erfgoedwaarde verloren is gegaan en kan de bescherming worden opgeheven (...)*”

Het betreft hier echter een post factum poging tot regularisering en legalisering van onregelmatig verleende toestemmingen en in één geval zelfs van een sloping zonder verteende vergunning.

7.2. Sloop vergund maar nog niet gesloopt

Het betreft hier de sloop van zifterij 2, waarvoor een vergunning afgeleverd werd door de stad Beringen d.d. 4 februari 2016 en de sloping van kolenwasserij 1 waarvoor na beroepsprocedure een vergunning afgeleverd werd door de provincie Limburg d.d. 1 maart 2018.

In beide gevallen is de bescherming van deze delen nog niet opgeheven.

Voor wat de slopingsvergunning voor kolenwasserij 1 betreft dient vermeld

.../...

- a) dat de slopingsvergunning in eerste instantie door de stad Beringen geweigerd werd op duidelijke inhoudelijke gronden en vanuit erfgoedbezorgdheid ²⁸
- b) Op 16 oktober schorste de Raad voor Vergunningsbetwistingen deze sloopgunning (zie hoger punt 4.1.). Dit laatste wordt in het inhoudelijk dossier van de opheffing ten onrechte niet vermeld ²⁹

Het betreft hier geen voorbeeld van goed bestuur. Omdat een geweigerde vergunning in beroep goedgekeurd werd, en nadien geschorst in afwachting van een definitieve uitspraak en verwachte vernietiging, wordt getracht deze procedure te omzeilen door opheffing van de bescherming - en aldus een sloping desalniettemin mogelijk te maken.

Het betreft een poging tot vooruitlopen op een verwachte juridische beslissing.

Goed bestuur zou betekenen dat de thans ingezette procedure tot opheffing van de bescherming minstens zou uitgesteld worden tot na de definitieve uitspraak van de Raad van Vergunningsbetwistingen

7.2. Menging van belangen

Uit heel het verhaal, zoals het tot ons en tot de geëngageerde erfgoedburgers komt, duikt de idee op dat omwille van een menging van belangen, BE-Mine / LRM / nv Mijnen zich boven wet en regelgeving kan stellen, en dat maatregelen aangepast worden op hun vraag.

Ook het feit dat er in dit dossier steeds pogingen lijken ondernomen om betwistbare, doch reeds genomen beslissingen, post factum te verantwoorden of te legaliseren, roept tal van vragen op. Bij goed bestuur dient verantwoording vooraf gegeven volgens de bepalingen van de decreet- en regelgeving, niet achteraf.

De banden met politiek en politici worden herhaaldelijk in vraag gesteld. Het is inderdaad zo dat in al deze organen verkozen politici en/of hun afgevaardigden een belangrijke rol spelen. LRM is een orgaan opgericht door en grotendeels gecontroleerd door de Vlaamse Overheid. Via LRM heeft de Vlaamse Overheid 50% aandeel in BE-Mine. Bij burgers leeft het vermoeden dat gecontroleerden en controleurs uit hetzelfde glas (moeten) drinken - en dat daardoor bepaalde

²⁸ In het dossier van de Stad Beringen, dat de weigering motiveerde werd o.m. gesteld *Als gevolg van de sloop van KW1 wordt het totale volume van de kolenwasserij bijna tot de helft gereduceerd: Rest nog 56%. Na sloop van KW3 blijft nog 38% van het bouwvolume van de kolenwasserij over. In welke mate kan deze (nog resterende) kolenwasserij "getuigen van de grootsheid van het mijnbedrijf"? Zeer sterk verlies aan beeldwaarde van de site vanuit het noorden (noordgevel). Meest beeldbepalend gebouw aan noordzijde verdwijnt. Er wordt niet voorzien in milderende maatregelen*
Er wordt ook duidelijk gesteld dat *"Ingreep is o.i. significant negatief voor de ensemblewaarde van de erfgoedsite"* en geconcludeerd *"Nergens is in het dossier de eventuele urgentie van de sloop van het gebouw (deel van het monument) aangetoond (bv. om bouwtechnische redenen, omwille van dreigend instortingsgevaar ...)"*
De Stad Beringen was daarom *de mening toegedaan dat alternatieve scenario's voor instandhouding dienen onderzocht, waardoor beeld- en ensemblewaarde kan behouden blijven, alvorens tot sloop van dit beeldbepalend gebouw / monument kan worden overgegaan*

²⁹ Dossiernummer 4.001/71004/102.1, pagina 11, punt 8

.../...

rechtszekerheid en vormen van goed bestuur opzij geschoven (zouden) kunnen of moeten worden.

Het kan niet dat een naamloze vennootschap waarin de overheid sterk participeert zich op één of andere wijze boven de wet zou kunnen stellen, of zelfs maar een vermoeden daarvan doet ontstaan. Integendeel, deze vennootschap zou een voorbeeld moeten zijn van goed en open beheer.

Hiermee wensen wij slechts uitdrukking te geven aan een ons terechte bezorgdheid zoals burgers en verenigingen ons die formuleerden.

.../...

8. Een site en een gebouw met een uitzonderlijk belang

8.1. Hoger (zie onder 1. Context) werd reeds gewezen op het uitzonderlijke belang. Dit was trouwens de reden waarom de kolenwasserij en -zeverij met bijbehoren in 1994, na grondig en diepgaand overleg en studie, aan de oorspronkelijke bescherming toegevoegd werden.

In de loop van de jaren werd in verschillende overheidspublicaties en -standpunten gewezen op dit belang.

8.2. *Het Europees belang van de totale site*

Het Europees belang van de site werd herhaaldelijk benadrukt

In 2009, jaar waarin het protocol afgesloten werd dat uitging van de sloping van kolenwasserij 1, antwoordde Minister Bourgeois, in een gecoördineerd antwoord, op een schriftelijke vraag van Vlaams Volksvertegenwoordiger Lode Vereeck van 30.10.2009:

“Het project beoogt de herbestemming en herwaardering van de meest volledig bewaarde mijn-site van Vlaanderen. De mijnsite van Beringen is bovendien de grootste site die nog in zo'n goede staat is in heel Europa. In 2007 werd de mijnsite van Beringen als Belgisch ankerpunt gekozen door het ERIH (European Route of Industrial Heritage, of de "Europese route van het industrieel erfgoed"), dat de belangwekkendste standplaatsen van het Europese industrieel erfgoed verzamelt. De mijnsite heeft het kwaliteitslabel volgens het ERIH te danken aan "de sterkte en het uniek karakter van de site en de overweldigende authenticiteit van haar gebouwen-complex". Hierdoor ontstaan nieuwe impulsen voor de opwaardering en de zorg voor het volledige mijnerfgoed.”

In 2009 antwoordde Minister Ingrid Lieten, in dit gecoördineerd antwoord:

“De herbestemming van de mijnsite te Beringen werd ontwikkeld in het kader van het Strategisch Toeristisch Actieplan Limburg (STAP). Het mijnpatrimonium van Beringen is uniek industrieel erfgoed op Europese schaal”

8.3. *Verskillende beleidsdocumenten en verklaringen benadrukken het Europees belang van de kolenwasserij*

In het Masterplan Mijnpatrimonium van de Vlaamse Regering, 1999-2009, wordt gesteld

*“De kolenwasserij heeft binnen Minepolis een bijzonder grote meerwaarde te vervullen als belevingsruimte. Het is zonder meer één van de meest spectaculaire industrieel-archeologische ruimtes in West-Europa.”*³⁰

In een nota van LISOM (Limburgse Strategische Ontwikkelingsmaatschappij) van 01.07.2003 luidt het reeds

“Vanuit technisch industrieel-archeologisch standpunt is de kolenwasserij het belangrijkste deel van de site. Het is het enige gebouw dat deel uitmaakte van het

³⁰ *Masterplan mijnpatrimonium. Visie van de Vlaamse regering op de herwaardering van het mijnerfgoed 1999-2009.* Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Afdeling Monumenten en Landschappen, maart 1999, p. 47

.../...

eigenlijke productieproces van de mijn. Dit gebouw is één van de laatste kolenwasserijen in Europa”³¹

Dit Europese belang werd nogmaals benadrukt door de opname begin 2018 van de kolenwasserij van Beringen in de shortlist van de 12 Europese ‘meest bedreigde’ monumenten. Deze nominatie gebeurde door een panel van experts in het kader van het *The 7 Most Endangered-programma 2018* van Europa Nostra, de toonaangevendste erfgoedorganisatie in Europa, en het Instituut van de Europese Investeringsbank. Bij de aanduiding werd o.m. door deze gesteld dat eventuele sloping van een groot deel van de kolenwasserij “*neglects to acknowledge the importance of the integrity of the building. In this way, the demolition of the first component could set a dangerous precedent for further destruction of the building, leading to the incremental loss of the entire site*”.

8.4. Europees belang onvoldoende uitgespeeld

Alhoewel er een ruime consensus bestaat over het Europees belang van de steenkoolmijn van Beringen én van kolenwasserij is het opvallend dat deze pion niet uitgespeeld werd en wordt. De mijnsite van Beringen slaagde er in voorbije jaren niet in om een Europees imago op te bouwen, in tegenstelling tot andere - vaak minder belangrijke sites - in de omringende landen en regio’s.

Voor de realisatie van de verschillende projecten werd evenmin aangesloten bij bewegingen die in andere landen tot ontwikkeling kwamen.

En tenslotte werd - opmerkelijk genoeg - ook tijdens het voorbije Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed 2018 niet geprospecteerd naar of gebruik gemaakt van de in dat kader gelanceerde specifieke programma’s van de Europese Commissie.

Kansen onbenut laten is geen vorm van goed bestuur.

³¹ *Executive Summary. Studie Beringen Mijn. Discussienota Vlaamse Regering*, p. 12

.../...

.../... (25)

9. Kansen op werelderfgoed verkeken ?

In de executive summary die LISOM begin juli 2003 aan de Vlaamse Regering overmaakte, gaat men er van uit “*Voor het gebouwenpatrimonium te Beringen wordt gestreefd naar een UNESCO-werelderfgoederkenning*” en staat bij de resultaatindicatoren vermeld : “*In 2005 wordt voor ‘NeringenMIJN-erfgoedpark’ een concreet dossier ter erkenning als UNESCO werelderfgoed aan de Vlaamse regering overgemaakt. De Vlaamse regering kan vervolgens de aanvraag bij ICOMOS-Vlaanderen indienen*”³²

Dit gebeurde niet. Intussen werd in Wallonië wel werk gemaakt van de kandidatuur van vier steenkoolmijnen: deze werden op 8 april 2008 ingeschreven op de tentatieve lijst, en in 2012 als UNESCO werelderfgoed erkend.

Wanneer we de steenkoolmijn van Beringen evalueren binnen andere industriële sites, vooral steenkoolmijnen, opgenomen in de UNESCO lijst van Werelderfgoed, dan blijkt dat deze ongetwijfeld de nodige kwaliteiten bezit voor een erkenning.

Met deze in West-Europa unieke volledigheid van een grootschalig mijnbedrijf moeten we derhalve in Beringen bijzonder omzichtig omgaan. In geen van de omliggende landen is een gelijkaardige site beschermd: meestal is de bescherming beperkt tot een aantal kern-gebouwen (bv ophaalmachines en ontvangstgebouwen, elektrische centrale,...).

Binnen de kringen van de Europese deskundigen industrieel erfgoed bestaat de mening dat de steenkoolmijn van Beringen, met zijn volledigheid en met zorgvuldig behoud van zijn integriteit, gecombineerd met de mijnwijken, kerk, casino, sportvelden, spoorweginfrastructuur, kolenhaven,... ongetwijfeld in aanmerking komt voor erkenning als UNESCO Werelderfgoed. Jammer genoeg werd daarvoor tot op heden geen enkele aanvraag ingediend, noch aan dossiervorming gedaan. En tot verbazing van velen werd de steenkoolmijn van Beringen - de belangrijkste erfgoed-site van het Kempens Bekken - niet opgenomen in het bij UNESCO ingediende kandidaatsdossier “*Hoge Kempen ruraal- industrieel overgangslandschap*”

De Minister-President vermeldde in de vergadering van de Commissie voor Buitenlands Beleid, Europese Aangelegenheden, Internationale Samenwerking, Toerisme en Onroerend Erfgoed, op dinsdag 12 februari 2019, terloops dat er vanuit ICOMOS negatief zou geadviseerd zijn over het erkenningsdossier van de mijnregio als UNESCO werelderfgoed. Het betreft hier de kandidatuur van het *Nationaal Park Hoge Kempen en Duinengordel*, samen met de aangrenzende tuinwijken en voormalige steenkoolmijnen van Winterslag, Waterschei en Zwartberg in Genk en van Eisden in Maasmechelen.

De reden van dit negatief advies is ons niet bekend, maar welk kregen we vanuit de internationale gemeenschap een aantal echo's, waaruit blijkt dat er vragen zouden bestaan over het feit dat de voorgedragen zone beperkt zou zijn tot het Oostelijk Bekken - en de belangrijkste mijn, Beringen, niet opgenomen is. Dit staat volledig in tegenstrijd met de succesvolle aanpak

³² *Executive Summary*, op.cit., p. 3 en p. 6

.../...

.../... (26)

in Frankrijk, waar het dossier globaal de hele zone van de Bassin Minier du Nord-Pas-de-Calais, van Béthune tot Condé sur l'Escaut omvat. Tijdens de Europese bijeenkomst over mijnnerfgoed, in april 2018, in Genk en Beringen georganiseerd door de Europese Federatie van Verenigingen voor Industrieel en Technisch Erfgoed (EFAITH) in samenwerking met VVIA, was ook de projectbegeleidster van het dossier van de grensoverschrijdende mijnregio 'Erzgebirge' in Saksen en de Tsjechische Republiek aanwezig. Zij was wees er tijdens de discussies op dat een consequente voorstelling van de Limburgse mijnstreek, met Beringen als centraal punt, uitstekend zou scoren bij een UNESCO-evaluatie.

Voor een erkenning als UNESCO werelderfgoed is de integriteit van de voorgestelde sites een belangrijke vereiste. Het slopen van een groot deel van de beeldbepalende kolenwasserij van Beringen zou de integriteit van de site aantasten en de kansen op erkenning door UNESCO sterk hypothekeren.

.../...

.../... (27)

10. Onvoldoende beroep gedaan op deskundigheid

10.1. Expertise in Vlaanderen onvoldoende aanwezig

De kolenwasserij is in Vlaanderen immers een uniek gebouw, zowel naar schaal, als inzake behouds- en herbestemmingsproblematiek. Daardoor is de nodige kennis om er deskundig mee om te gaan onvoldoende (of niet) aanwezig is, noch binnen het Agentschap Onroerend Erfgoed, noch binnen een architectenbureau uit Roeselare. Vlaanderen heeft weinig (geen) andere gebouwen van deze schaal en deze aard - zodat in de loop der jaren begrijpelijk ook weinig ervaring en expertise op dit vlak kon opgebouwd worden

10.2. Geen expertise gevraagd in eigen land

België beschikt over een vermaarde onderzoeksinstelling over bouwen en constructie, het Wetenschappelijk Technisch Centrum voor het Bouwbedrijf (WTCB) dat architecten en opdrachtgevers had kunnen bijstaan bij de evaluatie en zoeken naar oplossingen voor technische behoudsproblemen.

Er werd ons formeel bevestigd dat het WTCB nooit een vraag daartoe ontving voor wat de kolenwasserij betreft.

Ook aan universiteiten wordt fundamenteel onderzoek gedaan naar behoud en herstelling van verweerde beton- en ijzerconstructies - onder meer aan de VUB waar binnen het departement 'Architectural Engineering' van de Vrije Universiteit Brussel onderzoek gebeurt over de renovatie van 19de-eeuwse industriële gebouwen, gefocust op bouwtechnieken en -materialen in de 19de en 20ste eeuw, met speciale aandacht voor de ontwikkelingen in het bouwen met gietijzer, smeedijzer, staal, beton. Ook op dit departement werd nooit beroep gedaan.

10.3. Ook geen gebruik gemaakt van ervaring en expertise aanwezig in het buitenland

Het zoeken naar herbestemming van de Limburgse mijnsites verliep voorbij de decennia in 'splendid isolation'.

We kunnen recent slechts vaststellen

10.3.1. Sedert verschillende jaren werd aangedrongen op het betrekken van buitenlandse (Europese) specialisten bij de evaluatie van de kolenwasserij -zowel naar de bouwfysische toestand, als naar erfgoedwaarde en herbestemmingsmogelijkheden, echter zonder resultaat. Toen in 2018, naar aanleiding van de shortlist van The 7 Most Endangered, de kolenwasserij voor het eerst op een internationaal forum geprofileerd werd, boden verschillende collega's uit het Ruhrgebied zich spontaan aan om mee te denken over de aanpak. Formeel werd ons bevestigd dat aan verantwoordelijken van het Zollverein nooit een vraag tot samenwerking geruicht werd.

.../...

.../... (28)

10.3.2. In april vorig jaar vond in Beringen een congresweekend plaats over mijnbouwerfgoed (www.miningheritage.org), met deelnemers uit verschillende Europese landen. Het was een unieke gelegenheid om, in een vervolg, deze specialisten bij de problematiek van de kolenwasserij te betrekken - maar die vraag werd naar hen niet geformuleerd - noch vanuit de vertegenwoordigers van de Vlaamse Overheid die de problematiek van het Limburgse mijnbekken kwamen toelichten, noch vanuit andere hoeken.

10.3.3. Vorig jaar werden, in het kader van het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed, door de EU verschillende calls gelanceerd waarin het erfgoed prioriteit kreeg.

Op geen enkele daarvan werd beroep gedaan voor het Limburgse mijnerfgoed of voor de kolenwasserij.

Het is opmerkelijk dat een dergelijk belangrijk Europees erfgoed, zoals hoger ook reeds aangehaald, zich onvoldoende op Europese schaal profileert, en dat voor belangrijke vragen inzake behoud, restauratie en ontsluiting geen beroep gedaan wordt/werd op een Europees kader of netwerk van expertise.

.../...

.../... (29)

11. Besluit

De enkele opsommingen die hier volgen mogen niet los gezien worden van de in vorige pagina's aangehaalde punten, vragen en bezwaren.

11.1. Het complex van de vier kolenwasserijen is een belangrijk monument, niet alleen voor Vlaanderen maar ook binnen Europa. Het is de integriteit van het geheel en het evolutieve verhaal sedert 1923 dat de kolenwasserij tot een unieke vertegenwoordiger maakt van de ontwikkeling van de grootschalige geïndustrialiseerde 'deep mining' in Europa.

11.2. Door slooping van kolenwasserijen 1 en 3 zou 62% van het bouwvolume van het kolenwasserijcomplex verdwijnen. Gezien het hier het meest dominerende volume van de steenkoolmijn van Beringen betreft, is het duidelijk dat door deze ingreep de integriteit van de site zwaar aangetast wordt.

11.3. Op basis van bestaande toestand en op basis van vergelijkingen met andere vormen van beschermd industrieel en ander erfgoed, kan niet gesteld worden dat kolenwasserijen 1 en 3 hun erfgoedwaarde verloren hebben.

Argumenten die aangehaald worden om dit verlies van erfgoedwaarden aan te tonen werden bij de enkele andere kolenwasserijen in Europa daarentegen als een sterk punt gezien, en een mogelijkheid tot herbestemming.

De aangehaalde argumentatie toont onvoldoende of niet aan dat de delen waarvoor een opheffing van bescherming gevraagd wordt hun erfgoedwaarde verloren hebben, of geen erfgoedwaarde hebben.

11.4. Het argument 'algemeen belang' wordt onvoldoende of niet onderbouwd - en lijkt eerder kunstmatig aangewend om een financieel plaatje te verantwoorden en een privaat belang van een vennootschap. In geen enkel document dat wij konden inkijken wordt de aanwezigheid van een 'algemeen belang' aldus terdege omschreven en gemotiveerd, hoogstens wordt het algemeen belang gedefinieerd vanuit het kostenplaatje.

11.5. Er loopt thans een procedure voor de Raad van Vergunningsbetwistingen, die de slopingsvergunning voor Kolenwasserij 1 schorste. Goed bestuur zou betekenen dat de thans ingezette procedure tot opheffing van de bescherming minstens zou uitgesteld worden tot na de definitieve uitspraak.

11.6. Heel het verhaal van de kolenwasserij, dat intussen ook door organisaties in het buitenland opgepikt en verspreid werd, kan de geloofwaardigheid van het Vlaamse erfgoedbeleid zowel in het eigen Gewest als daarbuiten ernstig aantasten, bij burgers, organisaties en instellingen. Op termijn kan zulks een negatief tot nefast gevolg hebben.

.../...

.../... (30)

We willen dit bezwaarschrift besluiten met de conclusie dat de kolenwasserij een een bijzondere uitdaging betekent, maar ook een uitgelezen kans om door de juiste aanpak op erfgoedvlak te excelleren.

De kolenwasserij biedt in Europees perspectief een unique selling position (USP) voor de steenkoolmijn van Beringen, op voorwaarde dat we er zorgvuldig mee omgegaan en de integriteit bewaard wordt.

Onze Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie vzw is de oudste landelijk werkende vereniging voor industrieel en technisch erfgoed op het Europese continent, en heeft in de nu bijna 41 jaar van haar bestaan (1978-2019) een niet alleen een rijke expertise maar ook een uitgebreid netwerk uitgebouwd.

VVIA vzw is bereid om, wanneer gevraagd, een positieve bijdrage te leveren bij het zoeken naar oplossingen.

We eindigen met een citaat van Seneca (omstreeks 4 v.Chr. - 65 n.Chr) :

“Niet omdat de dingen ons onbereikbaar lijken, durven we niet. Omdat we niet durven, lijken ze ons onbereikbaar”

Adriaan Linters,
voorzitter

Namens de **Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie** vzw

Ondernemingsnummer: 0418.554.208

Maatschappelijke zetel en Correspondentieadres :

Noeveren 67, 2850 Boom

www.industrieelerfgoed.be
administratie@vvia.be

.../...